

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE ZAMAN OLGUSU VE KÖKENİ

Esat AYYILDIZ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 16 Aralık 2021, **Kabul Tarihi:** 9 Şubat 2022, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2022, **Atıf:** Ayyıldız, Esat. "Klasik Arap Şiirinde Zaman Olgusu ve Kökeni". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 67-97.

<https://doi.org/10.33415/daad.1037608>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 16 December 2021, **Accepted:** 9 February 2022, **Published:** 31 March 2022, **Cite as:** Ayyıldız, Esat. "The Time Phenomenon and Its Origin in Classical Arabic Poetry". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/1 (March 2022): 67-97.

<https://doi.org/10.33415/daad.1037608>

Öz

Zaman olgusu, klasik Arap şiirinde en sık rastlanan motiflerden biridir. Bu çalışmada, kadim Arap şiirindeki zaman mefhumu, çeşitli yönleriyle tetkik edilmiştir. Birinci bölümde, kadim Arap kültüründeki zaman algısının kökeni araştırılmış ve bu hususta sadece üç teori olabileceği bulgulanmıştır. İkinci bölümde, eski Arapların zaman mefhumunu kader yahut uluhiyetle nasıl ilişkilendirdikleri konu edilmiştir. Üçüncü bölümde, klasik Arap şiirinde "zaman" manasında kullanılan yaygın kelimeler, etimolojik açıdan bilimsel bir metotla araştırılmış ve bunlar hakkında bazı mühim bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde, klasik Arap şiirinde zaman olgusunun nasıl ele alınmış olduğu araştırılmıştır. Bu bağlamda, kadim Arap şairlerinin genellikle zamanı kötücül kavramlarla ilişkilendirdikleri bulgulanmıştır. Ayrıca bu bölümde, insanın kadim şiirlerde zamanın karşısında nasıl konumlandırıldığı mütalaa edilmiştir. Son olarak şairlerin zamanın tabiatı hakkındaki düşünceleri tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Eski Arap Şiiri, Dehr, Eyyâm.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars, Türkiye, esatayyildiz@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8067-7780>

The Time Phenomenon and Its Origin in Classical Arabic Poetry

Abstract

The phenomenon of time is one of the most common motifs in classical Arabic poetry. In this study, the phenomenon of time in ancient Arabic poetry has been examined in various aspects. In the first chapter, the origin of the perception of time in ancient Arab culture was investigated, and it was found that there could be only three theories in this regard. The second chapter discusses how the ancient Arabs related the concept of time with destiny or divinity. In the third chapter, the common words used in the meaning of "time" in classical Arabic poetry are researched in terms of etymology with a scientific method, and some vital information about them is given. The fourth chapter investigated how the concept of time was handled in classical Arabic poetry. In this context, it has been found that the ancient Arab poets generally associated the time with evil concepts. In addition, this chapter has researched how humanity was positioned against the time in ancient poems. Finally, the thoughts of the poets about the nature of time were examined.

Keywords: Arabic Language and Literature, Ancient Arabic Poetry, Dahr, Ayyām.

Giriş

68 | db

Günümüzde bilim ve teknik sayesinde insanoğlunun ulaştığı seviye, ilkel şartlarda doğayı ve uzayı anlamlandırmaya çalışan eski insanların tahayyül sınırlarının muhtemelen çok ötesindedir. Bununla birlikte hayatlarındaki tüm olanaksızlıklara rağmen, eski insanların tefekküre ve felsefeye atfettikleri ehemmiyet, terakki yolunda sarf ettikleri gayret ve evreni anlamlandırma çabaları, bugün bizim için hâlâ canlılığını koruyan bir ilham kaynağı olarak tezahür etmektedir. Eski Yunan, Roma yahut Pers medeniyetlerindeki kadar derin bir felsefî altyapıya sahip olmayan eski Arapların ahvaline bakıldığında, oldukça zorlayıcı bir iklimde ve son derece kaotik bir siyasî ortamda yaşam mücadelesi vermelerine karşın, onların da anlam arayışından asla geri kalmadıkları anlaşılmaktadır. İslam öncesi dönemden günümüze ulaşan veriler değerlendirildiğinde, Arapların en fazla üzerinde durduğu felsefî konulardan birinin şaşırtıcı şekilde "zaman" mefhumu olduğu fark edilmektedir. Zaman olgusu, bugün Einstein'ın izafiyet teorisini okuyan, modern fizikçi, kozmolog, astronom ve teorisyenlerin ilmî çalışmalarına rahatça ulaşabilen ve hatta atom saatleriyle zamanı ölçme imkânına erişen modern insan için dahi fiziğin en anlaşılabilir konularından biridir. Hal böyle olunca, ortaçağ karanlığında, köklü medeniyetlerin uzağında yaşayan ve seleflerinin felsefe kaynaklarına dahi istedikleri gibi ulaşamayan eski Arapların zaman hakkındaki düşüncelerinin iptidai bir düzlemde neşet ettiğini düşününler çıkabilir. Ne var ki akla gelen bu ilk düşüncenin esasen çok da

doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim klasik Arap edebiyatının köklü şiir mirası incelendiğinde, zaman mefhumundan bahseden şairlerin hayli derin felsefî görüşlere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Hatta onların zamanın izâfiliğine değindikleri bazı dizelere tesadüf etmek dahi mümkündür.

Bilindiği üzere, bilhassa İslam öncesinde yaşayan Araplardan günümüze ulaşan en temel kültür mirası şiirlerdir. Dolayısıyla bu çalışmada, klasik dönemdeki şiirlerin tetkik edilmesi suretiyle, eski Arapların zaman mefhumuna yaklaşımlarının incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın temel kaynağı, şairlerin şiirlerinin derlendiği kadim divanlardır. Arapların zaman olgusu hakkındaki belli başlı düşüncelerinin ilmî bir tasnif çerçevesinde mütalaa edilmesi planlanmaktadır. Çalışma kapsamında, özellikle meşhur Arap şairlerinin şiirlerinden seçilen örneklerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Malum olduğu üzere, kadim şairler zaman mefhumundan bahsetmeye son derece meyilli olduklarından, bu konuyla ilgili sayısız örneğe rastlamak mümkündür, ama bunların birçoğu aynı felsefî anlayışı yansıtan ifadelerdir. Dolayısıyla bu çalışmada en yaygın anlayışın sayısız örneğinin zikredilmesi değil, farklı anlayışları ortaya çıkarcak mahiyetteki örneklerin tetkik edilmesi uygun görülmüştür.

Kadim Arap şairlerinin zaman hakkındaki görüşlerinin ele alınmasından önce, birkaç hususun aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunlardan ilki, Arap kültüründeki zaman algısının kökenidir. Bu mesele müstakil bir başlık altında incelenecek ve bu bağlamda kadim Arapların “zaman” olgusuyla nasıl tanışmış olabilecekleri araştırılacaktır. Ardından eski Arapların zaman mefhumunu kader yahut uluhiyetle ilişkilendirmelerine değinilecektir. Müteakiben klasik Arap şiirinde “zaman” manasında kullanılan yaygın kelimeler, bunların mahiyetleri ve etimolojileri konu edilecektir. Son bölümde, klasik Arap şiirinde zaman olgusunun nasıl ele alındığı ilmî bir tasnif çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda, kadim Arap şiirinde zamanın kötücül kavramlarla ilişkilendirilmesi, insanın zaman karşısındaki konumu ve zamanın mahiyeti, kendi içerisindeki alt başlıklarla birlikte müstakil olarak ele alınacaktır.¹

¹ Türk dilinde klasik Arap şiirindeki zaman olgusunu müstakil olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte özellikle teoloji alanında zaman konusunu ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; bk. Ayşe Ünal Çil, “Kur’an’da Zaman Kavramı”, *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 335-364.; Mehmet Alıcı, “Zendig-Dehr İlişkisi: Kureyşli Zındıkların Zaman ve Ahiret Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 801-823.; Ertuğrul Döner, “Bazı Kültürlerde ve Dinlerde Zaman”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 227-247.; Kadri Ziyaettin Coşan, “Kurân-ı Kerim’in

1. Arap Kültüründeki Zaman Algısının Kökeni

Pek çok kadim medeniyet zaman olgusuyla alakadar olmuştur. Eski Arapların da zaman mefhumu üzerine düşünmeye ve hayatlarında bu mefhumu önemli bir rol atfetmeye son derece meyilli oldukları anlaşılmaktadır. Ne var ki Arap kültüründeki zaman algısının kökeninin tespiti, bu algının nasıl şekillendiğini gösteren somut verilerin olmaması nedeniyle güçleşmektedir. Öyle ki Arap kültüründeki zaman algısının kökenini kesin surette tespit etmek mümkün görünmemektedir. Mamafih bu hususta sadece üç hipotezin ortaya konulabileceği belirtilmelidir. Bu hipotezleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hipotez: Arap kültüründeki zaman algısı, hiçbir harici tesire maruz kalmadan, müstakil olarak gelişim göstermiştir.²

2. Hipotez: Arap kültüründeki zaman algısı, komşu ülkelerin veya kadim medeniyetlerin etkisiyle gelişim göstermiştir.³

3. Hipotez: Arap kültüründeki zaman algısı, söz konusu coğrafyadaki en yakın ortak atanın veya toplumun algısını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle, millet kavramı henüz tam manasıyla gelişmeden önce, mevcut egemen toplumun veya yöneticinin zihnindeki zaman algısı farklı varislere miras kalmış ve bu varisler daha sonra farklı milletleri meydana getirmiştir. Buna göre farklı milletlerin içerisinde gelişmeye devam eden zaman algısı, esasen ortak bir kökene dayanmaktadır, ama zamanla değişim göstermiştir.⁴

Yukarıda zikredilen hipotezlerden hangisinin gerçeğe daha yakın olduğunu tespit edebilmek zordur. Mezkûr ihtimallerin hepsi de olasılık dâhilinde görülebilir. Dolayısıyla en makul yol, zaman algısının gelişmesine belirli oranlarda bu üç ihtimalin de katkı sağladığının farz edilmesidir. Örneğin; ikinci ve üçüncü ihtimal girift halinde, yadsınmaz bir gerçeklik içeriyor olabilir. Nitekim Paleolitik Çağ'da insanlığın kullandığı ilk zaman ölçümü metodunun ayı esas aldığı tahmin edilmektedir.⁵ Zamanı ölçmek için ay takvimini kullanan

Zamana Bakışını Yansıtan Bazı Temel Kavramlar ve Yaşam Arasındaki Anlam İlişkileri", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 36-53.

² Bu hipotezi destekleyen somut bir veriye veya kaynağa rastlanmamaktadır. Bu hipotezin burada zikredilmesinin nedeni, söz konusu hipotezi kesin surette çürütebilecek yeterlilikte bir kanıt ulaşılamamış olmasıdır.

³ Bu hipotezi destekleyen birtakım verilere ulaşmak mümkündür. Örneğin; bk. Charlie Samuels, *Ancient Science: Prehistory – A.D. 500* (New York: Gareth Stevens Publishing, 2011), 31-32.

⁴ Bu hipotezi destekleyen birtakım verilere ulaşmak mümkündür. Örneğin; bk. Richard Rudgley, *The Lost Civilizations of the Stone Age* (New York: Simon & Schuster, 2000), 86-104.

⁵ Rudgley, *The Lost Civilizations of the Stone Age*, 86-104.

Arapların, bu bilgiyi köklü bir bilgelikten miras aldığı düşünülebilir. Güney Afrika'da bulunan ve takriben milattan önce 33.000 yılına tarihlendirilen Lebombo kemiği, ay döngüsünün hesaplandığına dair üzerinde bazı işaretler taşımaktadır. Benzer mahiyetteki Ishango kemiği, takriben milattan önce 23.000 yılına tarihlendirilmektedir. Daha sonra Sümerler milattan önce takriben 3000 senesinde, senenin otuz gündün teşekkül eden on iki aya bölünmesi fikrini ortaya atmışlardır.⁶ Dolayısıyla kadim Arapların en azından zamanın ölçülmesini eski insanlardan öğrendiği söylenebilir. Araplar eski medeniyetlerin köklü bilgilerini elde ederken farklı milletlerin aracılığından da istifade etmiş olabilir. Araplara kadim toplumların bilgeliğini aktaran araçlar, muhtemelen temas halinde oldukları diğer Sâmî topluluklardır. Yukarıda zikredilen ilk hipotez ise, zamanın ölçülmesi noktasında değil, ancak zamana yüklenen anlam hususunda geçerli olabilir. Mezopotamya halklarının birbirleriyle sıkça temas ettikleri bilindiğinden, bu hipotezin zayıf bir ihtimal olduğu söylenebilir. Bu bağlamda son olarak, bilhassa İbrahîmî dinlerde, insanoğlunun sahip olduğu bazı medeniyet unsurlarının haddizatında semavi bir kaynaktan geldiğine inanıldığı da hatırlatılmalıdır. Ancak bu mevzu edebiyattan ziyade teoloji disiplininin kapsamına girdiğinden burada ayrıca ele alınmayacaktır.

2. Eski Arapların Zaman Mefhumunu Kader Yahut Uluhiyetle İlişkilendirmesi

Eski Arap şiirleri incelendiğinde, şairler tarafından zaman olgusunun son derece güçlü bir varlık olarak tahayyül edildiği anlaşılmaktadır. Elbette bu varlık, izahı tam manasıyla mümkün olmayan bir güce yahut mefhumla karşılık gelmektedir. Arap şairlerinin zihnindeki zaman algısının mahiyetinin bu denli karmaşık ve anlaşılmaz olmasının nedeni, zaman mefhumunu ifade etmek için kullanılan kelimelerin aynı zamanda *kader* yahut *uluhiyet* manasında da kullanılabiliyor olmasıdır. Dolayısıyla erken dönem Arap şairlerinin zihnindeki zaman algısı, modern anlamdaki zaman kavramıyla aynı mefhumu işaret etmemektedir. İslam öncesindeki Arap şairleri, içerisinde yaşadıkları materyalist toplumun etkisiyle, yalnızca gözlemlenebileni hakikat kabul eden katı bir akılcılığın takipçileridir⁷. Bu durumun sağlam kanıtlarına, Kur'ân-ı Kerîm'de de tesadüf etmek mümkündür. Örne-

⁶ Samuels, *Ancient Science: Prehistory – A.D. 500*, 31-32.

⁷ Klasik Arap şiirinin materyalizm ile ilişkilendirilmesi ve onun *eş-şi'ru'l-mâddi* olarak tanımlanması ile ilgili bk. Esad Duraković, *The Poetics of Ancient and Classical Arabic Literature: Orientalology*, çev. Amila Karahasanović (Oxon-New York: Routledge, 2015), 87-88.

ğin; Câsiye Suresi'nin, yirmi dördüncü ayetinde, Câhiliye Dönemi Araplarının zihniyeti en iyi şekilde yansıtılmaktadır. Buna göre, Câhiliye Araplarının hayat felsefesi yahut Câhiliye zihniyeti şu şekilde izah edilmektedir:

" وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا

إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ.⁸

"Dediler ki: 'Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.' Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar."⁹

Mezkûr âyet-i kerîmenin anlamı yeterince açıktır. Görüldüğü üzere, Câhiliye Araplarına göre insanların üzerinde tesiri bulunan yegâne güç, "zaman" (*dehr*) olgusudur. Klasik Arap şiirine bakıldığında, zaman mefhumu, eski Arapların hayat felsefelerini şekillendiren en temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. *Dehriyye* şeklinde isimlendirilen bu inanış biçimi, materyalist bir dünya görüşüne karşılık gelmektedir. (Bu bağlamda İslâm öncesindeki Arapların mutlak bir inanç birliğine sahip olmadığı, Araplar arasında Paganizm, Hanîflik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi çeşitli inanç biçimlerine rastlandığı da hatırlatılmalıdır.) Bununla birlikte *dehrî* tabirinin aslında sonradan terimleştirildiği belirtilmelidir. Ne var ki *dehrî* felsefe ana hatlarıyla Câhiliye Araplarının dünya görüşüne uygun düşmesi hasebiyle, İslâm öncesindeki Arapların inanış biçimini nitelemek için de kullanılabilir.¹⁰ Malum olduğu üzere, elimize ulaşan ilk Arap şiirlerinin söylenmiş olduğu dönem, genel itibariyle Paganlık, Hristiyanlık ve Yahudiliğin yaygın olduğu bir çağdır. Tüm bu görüşler, genellikle organize bir dinî teşekküle ve ruhban sınıfına sahiptir. Böylesi çevresel şartlar altında, dinî bir arka planı olmayan bu minvaldeki bir felsefî görüşün Araplar arasında yaygınlık kazanmış olması esasen son derece ilginçtir. Eski Araplarda putperestlik ve kâhinlik kültürüne yaygın şekilde tesadüf edildiği bilinmektedir, ama bu durum klasik Arap şiirinde pek silik bir yansıma alanı bulabilmiştir. Eski Arap şiirlerinde doğüstü olaylara, soyut mefhumlara yahut dinî öğelere neredeyse hiç rastlanmamaktadır.¹¹ Putların yahut tanrıların isimleriyle nadiren karşı-

⁸ *Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), el-Câsiye 45/24.

⁹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Câsiye 45/24.

¹⁰ Hayrani Altuntaş, "Dehriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/107-109.

¹¹ Bk. Georges Tamer, *Zeit und Gott: Hellenistische Zeitvorstellungen in der altarabischen Dichtung und im Koran* (Berlin - New York: Walter de Gruyter, 2008), 218.

laşılmakta, cinler gibi soyut varlıklar ise ancak mitolojik, geleneksel yahut retorik bir bağlamda bahis konusu edilmektedir. İtiraf etmek gerekirse bu durum son derece şaşırtıcıdır. Zira kadim Arap şairleri, içerisinde yaşadıkları toplumun dinî inanışlarından sıyrılarak tamamen materyalist bir felsefeyi benimsemiş izlenimi uyandırmaktadır. Bu durum, putperestliğin veya pagan yaşam tarzının daha ziyade avam kesimde yaygınlık kazandığını, şairlerden yahut atlı savaşçılardan (*fursân*) teşekkül eden toplumun elit kesiminin ise genel itibarıyla materyalizmi benimsediğini düşündürmektedir. Diğer ihtimal ise, İslam sonrasında eski Arap şiirindeki şirk söylemlerinin kaside bünyesinden çıkartılmış olmasıdır. Buna karşın İslam öncesindeki şairlerin manzumelerinde, kimi zaman *Allah, rab, ilah* ve nadiren *ahiret, hesap, ceza* ve *mükâfat* gibi sözcüklerin kullanıldığı da vakidir.¹² Dolayısıyla bu hususta kesin yargılardan kaçınılması daha doğru görünmektedir.

Eski Arapların zaman ile uluhiyet kavramlarını nasıl mezcettiklerini anlamak esasen zor değildir. Nitekim her toplum, hayatın yahut varlığın nedenselliğini izah eden bir görüşe ihtiyaç duymaktadır. Gereksinim duyulan bu görüş, Arap toplumunda fazla derinliği bulunmayan bir felsefeyle tezahür etmiştir. Bu tezahür şu şekilde izah edilebilir: Sadece gözüyle gördüğüne inanmayı isteyen İslam öncesindeki bir Arap yurttaşı, beş duyusuyla kendi mevcudiyetine şahit olmakta, dolayısıyla kendi varlığına inanmaktadır. Ardından nedenini çözemediği şekilde çevresindeki insanların günün birinde öldüğünü görmekte ve yaşamın belirli bir noktada beş duyusuyla gözlemleyemediği bir güç tarafından sonlandırıldığına şahit olmaktadır. Dolayısıyla dönem insanı, somut delillerle izah etmekte aciz kaldığı bu gücü tanımlamak için, “zaman” (*dehr*) diye adlandırdığı soyut bir olgunun var olduğu fikrini ortaya atmış olmalıdır. Bu fikrin savunucularına göre, ölümden sonra herhangi bir yaşam veya mevcudiyet de doğal olarak bulunmamaktadır.¹³ Kısacası, kader manasında da kullanılan zaman kavramı, yalnızca gözleriyle görebildiklerine inanmak isteyen eski Arapların, gözlemleyemedikleri, ancak etkisini fark ettikleri doğüstü bir gücü tanımlamak için başvurdukları bir isimlendirmeden ibarettir. Fizik disiplninde zaman kavramı son derece karmaşık bir olgudur, ama eski Arapların zihnindeki zaman algısı çok daha basit bir düşüncenin mamulüdür. Bu basit düşüncenin mahiyeti, klasik

¹² Ali Bulut, “Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2005), 216.

¹³ W. L. Schrameier, *Ueber den Fatalismus der vorislamischen Araber* (Bonn: Universitäts-Buchdruckerei von C. Georgi, 1881), 7.

Arap şiirinde zaman kavramı için kullanılan kelimelerin ele alınacağı gelecek bölümde daha iyi anlaşılacaktır.

3. Klasik Arap Şiirinde Zaman Manasında Kullanılan Yaygın Kelimeler, Mahiyetleri ve Etimolojileri

Klasik Arap şiirinde zaman manasında kullanılan yaygın kelimelerin tespiti oldukça kolaydır, ama bu kelimelerle neyin kastedildiğinin kesin surette belirlenmesi zordur. Bu durum, daha evvel temas ettiğimiz üzere, “zaman” sözcüğünün genellikle “kader” yahut “uluhiyet” manasıyla eş anlamlı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Eski Araplara göre, *kader* mefhumunun ilk karşılığı, muhtemelen *zaman* olgusudur. Nitekim klasik Arap şiirlerine bakıldığında, *dehr* (دَهْر) [zaman, çağ, uzun zaman], *zeman/zeman* (زَمَان/زَمَان) [zaman], *eyyâm* (أَيَّام) [günler] ve *leyâl* (لَيَالٍ) [geceler] gibi aslen zaman olgusunu yahut zamanın bir bölümünü ifade eden sözcüklerin kader manasında da kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu kavramların müstakil olarak incelenmesi, eski Arapların kültür ve zihniyetindeki zaman algısının anlaşılması açısından önemlidir.

74 | db

3.1. Dehr (دَهْر) Kavramı

Klasik Arap şiirinde “zaman/kader” anlamında kullanılan en yaygın kelime *dehr* kavramıdır. *Dehr* sözcüğü, birisinin başına bir iş gelmesini ifade eden *dehera* (دَهَرَ) fiilinden türetilmiş olmalıdır. *Dehera bihim emrun* (دَهَرَ بِحَيْمِ أَمْرٍ) yahut *deherahum emrun* (دَهَرَ لَهُمْ أَمْرًا) ifadesi, “başlarına bir iş geldi” anlamını taşımaktadır. *Dehr* (دَهْر) yahut farklı telaffuz savlarına göre *deher* (دَهَرَ) sözcüğünün temel anlamları, “zaman, uzun zaman, çağ, devir, ömür, sonsuzluk, uzun süre, binyıl” ve “kader” şeklindedir. Kelimenin çoğul hali için ise *edhur* (أَدْهَر) yahut *duhûr* (دُهُور) sözcükleri kullanılmaktadır. *Dehr* kavramının ifade ettiği zamanın mahiyeti hakkında iki görüş bulunmaktadır. İlk görüş *dehr* olgusunun sınırlı bir zamanı, ikinci görüşse başlangıçtan dünyanın sonuna kadar geçecek olan zamanı ifade ettiğini öne sürmektedir. Klasik şiirlerde kullanıldığı şekliyle, bu tabir aslında “evrensel yasa” olarak tanımlanabilir.¹⁵

¹⁴ Bk. Nevâl Mustafa Ahmed İbrahim, *el-Leyl fi 'ş-i 'ri 'l-câhili* (b.y.: Dâru'l-Yâzûri, 1417/1997), 48-49.

¹⁵ Ebû'l-Fađl İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.), 4/292-295.; Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon: Derived from the Best and the Most Copious Eastern Sources* (Edinburg: Williams and Norgate, 1867), 3/923-924.; Hans Wehr, *Arabisches*

Dehr sözcüğü, etimolojik açıdan incelendiğinde, Arapçaya has bir kelime izlenimi vermektedir. Kelimenin kullanımının oldukça eski bir tarihe uzandığını varsaymak mümkündür. Nitekim Sebe dilinde “*dhr*” kelimesi, “(bir binayı, şehri yahut gemiyi) yakmak, yok etmek” manalarına gelmektedir.¹⁶ Bu eylemler, tam olarak kadim Arap şairlerinin *dehr* kavramına atfettiği faaliyetlerdendir. Çünkü çoğu zaman *dehr* mefhumu kötü hadiselerle ilişkilendirilmektedir. Öte yandan Ge’ez dilinde “*dhr*” (ደሐረ) kelimesi, “kutsamak” ve “lütufta bulunmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Bu anlamlar, yine *dehr* kavramının olumlu yönüyle ilişkilendirilebilir. Çünkü eski şairler, hem hayrı hem de şerri *dehr* olgusuyla ilişkilendirmektedir. Öte yandan *daḥar* ifadesinin, bazı Afrika dillerinde “kovmak, boşamak” ve “göndermek” gibi anlamlarının bulunduğu gözlemlenmektedir.¹⁸ Mamafih bu anlamlar, *dehr* olgusuyla ilişkili görünmemektedir.

Eski Arap şiirlerinde karşımıza çıkan *dehr* kavramı, genellikle “zaman” yerine “kader” manasıyla tefsir edilmektedir. Onların bu kader algısına göre, insanın başına gelen her şey, *dehr*’in tesiriyle gerçekleşmektedir. Daha evvel belirttiğimiz üzere, *dehr* olgusu çoğu zaman kötü olayların müsebbibi olarak görüldüğünden, kadim şairler de bu olguya karşı daimi bir savaşımın içerisinde yer almışlardır. Elbette bu savaşı daima mukadderat kazanmakta ve şairin başına istenmedik hadiseler gelmektedir. Bu talihsizlikler, genellikle ölüm, yaşlılık, hastalık ve ayrılık gibi daha ziyade zamanın yıkıcılığıyla gerçekleşen durumlardır. Şairlere göre tüm bu olumsuzlukların suçlusu *dehr* kavramından başkası değildir. Eski Arapların başlarına gelen olumsuzluklardan *dehr*’i sorumlu tutması, onu kötülerle, hatta ona sövmeleriyle sonuçlanmış olmalıdır. Bu bağlamda *Sahih-i Müslim*’de kaydedilen bazı hadislerde, insanlar zamana yani *dehre* sövmeleri hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından uyarılmakta ve zaman olgusu yüce Allah ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu hadislerden ikisi şu şekildedir:

Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1985), 408.

¹⁶ A. F. L. Beeston vd., *Sabaic Dictionary* (Louvain-la-Neuve: University of Sanaa, 1982), 35.

¹⁷ Wolf Leslau, *Comparative Dictionary of Ge’ez* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1991), 129.

¹⁸ Vladimir E. Orel - Olga V. Stolbova, *Hamito-Semitic Etymological Dictionary: Materials for a Reconstruction* (Leiden – New York – Köln: Brill, 1995), 144-145.

"لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ، فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ"

"Zamana sövmeyiniz; Allah zamandır (yani Allah dehrin bizzat kendisidir)."¹⁹

"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَسُبُّ ابْنُ آدَمَ الدَّهْرَ، وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدَيْ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ."

"Yüce Allah dedi ki: 'Âdemoğlu zamana sövüyor. Ben zamanım; gece ve gündüz benim elimdedir.'²⁰

Muhtemelen mezkûr hadis-i şeriflerde, zamandan kasıt mukadderattır.²¹ Mukadderat yani kader, Allah'ın takdiri olduğu için asla sövülmemesi gereken bir olgudur. Çünkü İslam'a göre evrendeki hiçbir hadise, Allah'ın dilemesi olmaksızın kendi kendine gerçekleşebilecek kudrette değildir. Dolayısıyla insanın başına gelen hem şer hem de hayır sadece yüce Allah'tandır. Bu nedenle inananların daima şükür ve sabır halinde olması beklenmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen hadislerin büyük bir hassasiyetle değerlendirilmesi gerektiği belirtilmelidir. Bu durum, şiir sanatından ziyade hadis ilmi ve teolojiiyle ilgili olduğundan burada daha fazla üzerinde durulmayacaktır, ama bu hadislerle ilgili daha detaylı kaynaklara bakılabilir.²² Keza İslam'dan önce şiir söylemiş şairlerle İslam'dan sonra şiir söylemiş şairlerin *dehr* hakkındaki söylemlerine farklı bir nazarla bakmak daha doğru olacaktır. Çünkü Câhiliye anlayışındaki *dehr* olgusu daha ziyade "evrensel bir kural" yahut "doğüstü bir güç" olarak telakki edilirken, İslam'dan sonra *dehr* kavramına dinî bir perspektif kazandırılmış olmalıdır.²³

Öte yandan İslam öncesindeki şairler zamanın kınanmasına (*zemmü'd-dehr*) ne kadar eğilimli ise, İslâmî dönemde şiir söyleyen klasik şairler de bu hususta bir o kadar eğilimlidir. Bilhassa erken dönem şairlerinin dünya görüşünde zaman kavramı, insan talihsizliğinin müsebbibi olarak telakki edildiğinden, sıklıkla zamandan şikâyetçi olduğu gözlemlenmektedir. Şiirlerde zaman olgusu çoğu

¹⁹ Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şaḥîhu Muslim*, thk. Râ'id b. Sabrî İbn Ebî 'Alfe (Riyad: Dâru'l-Ḥadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015), "Kitâbu'l-elfâz mine'l-edeb ve ğayrihi", 1 (No. 2246).

²⁰ el-Kuşeyrî, *Şaḥîhu Muslim*, "Kitâbu'l-elfâz mine'l-edeb ve ğayrihi", 1 (No. 2246).

²¹ Bu hadislerin detaylı bir incelemesi için bk. Abdullah Karahan, "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 463-518.

²² Bk. Karahan, "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki", 463-518.

²³ Bu durumun kanıtı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dehr kavramının kullanımını yasaklamaması ve Müslümanların dehr olgusunu şiirlerinde işlemeye devam etmesidir. Örneğin; bk. Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânü'l-İmâm 'Alî*, şrh. Na'im Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 87.

zaman *kişileştirmeye* tabi tutulmakta yahut *tevcih-i kelâmla*²⁴ birlikte kullanılmaktadır. Zaman genellikle kötücül yahut aşındırıcı bir kuvvetle nitelendirilmekte, değişimin, kaybın yahut ölümün bir simgesi olarak sunulmaktadır. Klasik Arap manzumelerinde zamana atfedilen metafizik duruş, antik Pers medeniyetinin kozmik bir kuvvet olarak gördüğü zaman olgusu hakkındaki görüşlerini yansıtıyor olabilir.²⁵ Nitekim *dehr* mefhumunun Perslerin Zurvân adlı tanrısıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.²⁶

Zerdüştlüğün bir dalı olarak ortaya çıkan Zurvanizm, *Zurvan* yahut *Zervân* olarak adlandıkları zaman ve kader tanrısını baş tanrı mesabesine çıkarmıştır. Bu tanrının ismi, bizzat “zaman” anlamına gelmektedir ve iyi ile kötünün nihai kaynağı olarak görülmektedir²⁷. Dolayısıyla tıpkı *dehr* kavramı gibi, hem insanların mutluluğuna hem de sefaletine sebebiyet verdiği varsayılmaktadır. Sonraları insanın kaderinin Zurvan’ın elinde olduğu kabulünün, Zerdüştlükteki özgür irade kavramıyla çeliştiği öne sürülmüştür. Zurvan’ın nitelikleri, ikili boyutları kapsamaktadır. O, hem sonsuz zamanı hem de sonlu zamanı temsil etmektedir. Bu inancın dünya görüşüne göre, Zurvan kader ve sınırsız zamanın tanrısı olup, bizzat zamanın hipostazı idi. Netice itibarıyla, bu geleneğin kozmogoni, eskatoloji ve kaderle özel bir ilgisi bulunmaktadır. Öte yandan Zurvanizm’in kesin kökeni ve kronolojik gelişimi hâlâ belirsizliğini korumaktadır ve akademik camianın önemli tartışma konularından biridir.²⁸ *Zurvan* ile *dehr* kavramları arasındaki benzerlikleri savunanlar kadar, iki olgu arasında farklılıkların gözlemlendiğini öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır.²⁹ Öte yandan zaman olgusunun kişileştirilmesine, diğer kadim milletlerin mitolojilerinde de tesadüf edilmektedir. Örneğin; Yunan mitolojisinde, “zaman” manasını taşıyan Khrónos (Χρόνος) mefhumu, zamanın kişileştirilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın kimi zaman Zeus’un babası Titan Kronos (Κρόνος) ile karıştırıldığı da

²⁴ Burada *tevcih-i kelâm* terimi, şairin anlatımın seyrini değiştirerek direkt olarak bir kişiye yahut kişileştirilmiş bir varlığa hitap etmesi hadisesini ifade etmek için kullanılmaktadır.

²⁵ L. E. Goodman, “Time in Islam”, *Religion and Time*, ed. Anindita Niyogi Balslev – J. N. Mohanty (Leiden: E. J. Brill, 1993), 139.

²⁶ W. Montgomery Watt, “Dahr”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis vd. (Leiden: E. J. Brill, 1991), 2/94-95.

²⁷ Yuri Stoyanov, *The Other God: Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy* (New Haven - Londra: Yale University Press, 2000), 47.; Gerald L. Mattingly, “Zurvan”, *Encyclopedia of Time, Science, Philosophy, Theology, & Culture*, ed. James Birx (California: SAGE Publications, 2009), 1460.; Samuel L. Macey, “Indo-Iranian Gods of Time”, *Encyclopedia of Time*, ed. Samuel L. Macey (New York - Londra: Routledge, 2010), 292.

²⁸ Stoyanov, *The Other God*, 47.; Mattingly, “Zurvan”, 1460.; Macey, “Indo-Iranian Gods of Time”, 292.

²⁹ Bk. Tamer, *Zeit und Gott*, 141.

gözlemlenmektedir. Netice itibarıyla bu gelenek, daha sonraları Avrupa kültüründe, genellikle elinde bir tırpanla betimlenen Zaman Baba (Father Time) ikonografisinin doğuşuna ilham vermiş olmalıdır.³⁰

3.2. Zeman/Zemân (زَمَان/زَمَان) Kavramı

Arap dilinde, modern anlamdaki “zaman” kavramını ifade edebilecek en uygun kelime, *zeman/zemân* (زَمَان/زَمَان) tabiridir. *Dehr* kelimesinin aksine, muhtemelen bu sözcük Arapçaya başka diller üzerinden girmiştir. Antik Arap şiirleri incelendiğinde, kadim şairlerin *dehr*e atfettiklerine benzer büyük bir kuvveti *zeman* kavramına da yükledikleri gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu sözcüğün Arapçaya oldukça erken bir tarihte girmiş olması muhtemeldir. Klasik Arap şiirinde zaman yahut kader anlamına gelen lafızlar arasında, *dehr* tabirinden sonra en sık karşılaşılan kelime *zemandır*. Dolayısıyla kelimenin kullanımı Araplar arasında oldukça erken bir dönemde yaygınlaşmış olabilir. Bu sözcüğün kökenini kesin surette tespit etmek mümkün değildir. Ancak tarafımızca bu hususta üç hipotezin ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

78 | db

1. Hipotez: *Zeman* sözcüğü, eski Pers dilindeki *jamānā* sözcüğünden Arapçaya geçmiştir. (Bu hipotezin yaygın bir iddia olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca sözcüğün Arapçaya eski Pers dilinden direkt olarak değil de bir aracı dil vasıtasıyla geçmiş olması daha olasıdır).³¹

2. Hipotez: *Zeman* sözcüğü, aslen Akadca bir kelimedir. Dolayısıyla Eski Pers dilindeki *jamānā* sözcüğü, Asurca üzerinden ödünç alınmış bir kelime olmalıdır. (Bu ihtimal doğruysa, Arapların bu sözcüğü aracı bir dilden almış olması daha olasıdır).³²

3. Hipotez: *Zeman* sözcüğü Asıl Sâmiçede (*Ursemitisch, Proto-sémitique*) mevcuttur. Dolayısıyla Araplar bu sözcüğü ortak atalarından işitmiş ve kendi dillerinde kullanmaya başlamıştır.³³

İmparatorluk Aramcasında, *zmn* kök harflerine tesadüf etmek mümkündür. Daha sonra bu sözcük pek çok lehçede de karşımıza

³⁰ Bk. William F. Hansen, *Handbook of Classical Mythology* (Santa Barbara - Denver - Oxford: ABC-CLIO, 2004), 217.

³¹ Ian Young - Robert Rezetko, *Linguistic Dating of Biblical Texts: An Introduction to Approaches and Problems* (Londra - New York: Routledge, 2014), 1/301.

³² Young - Rezetko, *Linguistic Dating of Biblical Texts*, 1/301.

³³ Bu hipotezi destekleyen somut bir veriye veya kaynağa rastlanmamaktadır. Burada söz konusu hipotezi de ortaya koymamızın nedeni, bunu kesin surette çürütebilecek yeterlilikte bir veriye ulaşılamamış olmasıdır.

çıkılmaktadır. Kelimenin kimi zaman *zbn* formunu aldığı da gözlemlenmektedir. Aramcadaki bu alıntı kelime, daha sonra İbrânîce, Arapça ve Etiyopya dillerine aktarılmış olmalıdır.³⁴ Elbette kelimenin Aramcadaki kökeni tartışmalıdır. Söz konusu kadim kelime, İbrânîcede *zıman* (זמן) sözcüğüyle karşılık bulmuştur.³⁵ Klasik Süryânîcede *zamnā* (ܙܡܢܐ) sözcüğü “zaman” manasındadır.³⁶ Keza Amharcada *zāmān* (ደሙን) sözcüğü, “zaman, çağ” ve “devir” gibi manalar ihtiva etmektedir.³⁷ Bu benzerlikler, Ge’ez (*zaman*), Mehri (*zemōn, zubōn*), Sokotri (*zem, zman*), Mendâ’î (*zaman, zban*) ve Akad (*simānu*) dili gibi çeşitli Sâmi dillerinde de karşımıza çıkmaktadır.³⁸ Ermenicede “zaman” anlamına gelen *žamanak* (ժամանակ) ifadesi, muhtemelen yine aynı meçhul köke dayanmaktadır. Daha geç bir dönemde, İslam’ın Asya’da yayılmasından sonra, *zeman* sözcüğü bu kez Arapça üzerinden pek çok Asya diline de girmiş bulunmaktadır.

Zeman sözcüğü, Arapçaya muhtemelen Aramca üzerinden geçmiştir. Aramcadaki bu kelimenin muhtemel iki kökeni, Akadcadaki “(doğru) zaman, an” anlamına gelen *simānu*⁴⁰ kelimesi yahut Eski Pers dilindeki *jamānā*⁴¹ sözcüğüdür. Bu bağlamda, ilgi çekici bir detaya değinmek gerekir: Asurcada “zaman” manasına gelen *simānu* kelimesi, yine Asurca bir sözcük olan *zāmānu* lafzına benzemektedir. İlginç olan nokta, *zāmānu* kelimesinin “düşman” manasına geliyor olmasıdır.⁴² Bu durum, başlarına gelen tüm kötülüklerin mesuliyetini ebedi düşmanları addettikleri zamana yükleyen kadim Arap şairlerinin zamana atfettikleri anlamlarla benzerlik göstermektedir.

3.3. Eyyâm (عَیْام) Kavramı

Eyyâm (عَیْام) kelimesi, aslen “günler” anlamında olup “gün” manasındaki *yevm* (يَوْم) sözcüğünün çoğuludur. Bu kelime çoğul formuyla

³⁴ Heinz-Josef Fabry - Holger Gzella (ed.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, çev. B. Eerdmans Publishing Co. (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2018), “זמן zmn /zemān”, 16.

³⁵ Eduard König, *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1910, s.91.

³⁶ Richard A. Taylor, *The Peshitta of Daniel* (Leiden-New York-Köln: E. J. Brill, 1994), 105.

³⁷ Wolf Leslau, *Concise Amharic Dictionary: Amharic-English: English-Amharic* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1976), 180.

³⁸ Wolf Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez*, 638-639.

³⁹ Pierre François Viguier, *A Pocket Dictionary of the English, Armenian and Turkish Languages* (Venedik: The Press of the Armenian College of S. Lazarus, 1843), 1/387.

⁴⁰ Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez*, 638-639.

⁴¹ Bk. Young - Rezetko, *Linguistic Dating of Biblical Texts*, 1/301.

⁴² Ignace J. Gelb vd. (ed.), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)* (Chicago: The Oriental Institute, 1998), 21/34.

kullanıldığında, *dehr* ve *zeman* kavramlarının ihtiva ettiği aynı manayı taşımaktadır. Etimolojik açıdan incelendiğinde, Asıl Sâmîcede yer alan bir kelime olması ihtimali daha yüksektir. Dolayısıyla İbrânîce ve Aramca gibi diğer köklü Sâmî dillerinde de karşımıza çıkan bu kelimenin kökeni hakkında fazlaca düşünmeye gerek yoktur. Gün kavramının zamanla ilişkisi ortadadır, ama Arapların bu olguyu kader kavramıyla nasıl ve ne zaman ilişkilendirdiklerini kesin olarak söylemek mümkün değildir. Öte yandan klasik Arap şiirindekilere benzer şekilde, Yahudilerin kutsal kitabı Tanah'ta günlerin kınandığı bazı bölümlere rastlamak mümkündür.⁴³ Örneğin; Eyüp kitabında şu ifadelerle tesadüf edilmektedir: “*Sonunda Eyüp söze başladı, doğduğu güne lanetler yağdırdı ve şunları söyledi: ‘Doğduğum gün olmaz olsun, ‘Bir yiğit düştü ana rahmine’ denen gece de!’*”⁴⁴ Aynı şekilde Yeremya kitabında şu ifadeler geçmektedir: “*Doğduğum güne lanet olsun! Anamın beni doğurduğu gün kutlu sayılmasın!*”⁴⁵ Elbette bu durum, Arapların günlere lanet okuma âdetini Yahudilerden veya başka bir millettten aldığı kesin kanıtı sayılamaz, ama en azından Araplardan önce farklı milletlerin de günleri lanetlediğinin yazılı bir delili sayılabılır.

80 | db

3.4. Leyâl (لَيْلٍ) Kavramı

Leyâl (لَيْلٍ) kelimesi, aslen “geceler” manasında olup “gece” anlamındaki *leyle* (لَيْلَةٍ) yahut *leyl* (لَيْلٍ) kelimelerinin çoğul halidir.⁴⁶ Klasik Süryânîce, Aramca ve İbrânîce gibi yaygın Sâmî dillerinde de karşımıza çıkan bu sözcük, muhtemelen Asıl Sâmîcede bulunan bir lafızdır. Dolayısıyla tıpkı *eyyâm* kelimesi gibi, *leyâl* kelimesi de Arapların bizzat kendi atalarından duyup kullandıkları bir sözcük olmalıdır. Benzer şekilde “gece” kavramının zamanla ilişkisi de açıktır, ama Arapların bu olguyu kader kavramıyla nasıl ve ne zaman ilişkilendirdiklerini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Öte yandan *eyyâm* ile *leyâl* kavramlarına, mezkûr anlamın aynı mantık çerçevesinde yüklendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *eyyâm* kavramı hususunda öne sürülen savlar, *leyâl* olgusu için de geçerli olmalıdır. Muhtemelen iki olgu arasındaki en belirgin fark, eski Arap zihniyetinde gece mefhumunun daha büyük zorlukları ifade ediyor olmasıdır. Nitekim zorlayıcı çöl şartlarında yaşam mücadelesi veren eski Araplar, yırtıcı hay-

⁴³ Goodman, “Time in Islam”, 139.

⁴⁴ *Kutsal Kitap: Yeni Dünya Çevirisi* (Wallkill: Watchtower Bible and Tract Society of New York, 2017), Ey. 3:1-3.

⁴⁵ Yr. 20:14.

⁴⁶ Wehr, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, 1178.

van saldırıları yahut askerî baskınlar karşısında geceleri daha savunmasız olduklarından, geceyi tabii olarak kötülükle ilişkilendirmiş olabilirler. Esasen bu durum, pek çok kadim insan topluluğu için de böyledir.

4. Klasik Arap Şiirinde Zamanın Ele Alınışı

Klasik Arap şiirinde zaman farklı perspektiflerle ele alınmaktadır. Eski Arapların bu olguyu nasıl gördüklerinin daha iyi anlaşılması için, zamana atfedilen özelliklerin esas alınması suretiyle yapılacak bir tasnif, onların bu konudaki telakkilerinin tetkikini kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda okuyucular, eski Arapların zihninde zaman kavramı hususunda farklı görüşlerin bulunduğunu ve şairlerin birbirleriyle mutlak bir görüş birliğine sahip olmadıklarını da müşahade etme fırsatı bulacaktır.

4.1. Zamanın Kötücül Kavramlarla İlişkilendirilmesi

Kadim Arap şairleri zamanı genellikle kötücül kavramlarla ilişkilendirmişlerdir. Öte yandan onların zamanı sorumlu tuttıkları hadiseler, yalnızca başlarına gelen kötü olaylar değildir. Keza olumlu işleri de zamanla ilişkilendirdikleri aşikârdır. Mamafih şairler içerisinde buldukları olumlu halin geçici olduğunu bildiklerinden, genellikle zamanı yıpratıcılık ve tahripkârlıkla itham etmişlerdir.⁴⁷ Onlara göre zaman, ölüm, ayrılık, yaşlılık ve felaket getiren bir güçtür. Eski Arap şairlerinin bu minvaldeki söylemleri tetkik edildiğinde, onların aslında *entropi* kanunundan yahut termodinamiğin ikinci yasasından bahsettikleri anlaşılmaktadır. Kısacası esasen anlatmak istedikleri, evrendeki her şeyin günün birinde yok olacağıdır.

4.1.1. Zamanın Ölümle İlişkilendirilmesi

Klasik Arap şiirinde zaman kavramı sıklıkla ölümle ilişkilendirilmektedir. Nitekim insanoğlunun en büyük çaresizliği ve korkusu ölümdür. Üstelik insan, kendisinin yahut sevdiklerinin ölümü hususunda içini kaplayan bu korkunun, günün birinde kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğinin bilincindedir. Antik dünyanın ve Mezopotamya'nın en meşhur destanı olan Gilgamiş, ölümsüzlüğün peşine düşen bir kahramanı anlatmaktadır. Keza sonsuz yaşamın peşine düştüğü rivayet edilen Büyük İskender'in efsanevî anlatıları, Doğu halkları tarafından büyük beğeni görmüştür. Eski Araplar ise, sonsuzluk düşlerinin vereceği yalancı hazlardan ziyade, zamanın yıkıcılığını anlatarak

⁴⁷ Örneğin; bk. İmru'u'l-Kays, *Dîvânu İmri'i'l-Kays*, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 217.

melankolik bir duygulanım yaşamaktan hoşlanıyor gibidir. Bu durumu onların kültürünün pek çok yönünde görmek mümkündür. Örneğin; Arap dilinde zamanın yıkıcılığına işaret eden yahut ölümü konu alan pek çok deyimün teşekkül ettiği gözlemlenmektedir.⁴⁸ Keza İslam öncesinden günümüze ulaşan Arap şiirlerinin, pek çok eski dünya edebiyatında yansıması bulunan *memento mori* [öleceğini hatırla] temasıyla dolu olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bilindiği üzere mezkûr motifin bir benzeri de *memento te hominem esse* [sadece bir insan olduğunu hatırla] temasıdır ki bu tema da Arap şiirinde son derece yaygındır. Arap şiirindeki bu temalar, göç eden sevgililerinin artlarında bıraktıkları izlerin (*aṭlāl*) üzerinde, yani terk edilmiş oba kalıntılarında durarak yaşadıkları nostaljik duygulanımları anlatmaya meraklı olan Arap şairlerinin ruhundan süzölmüş gibidir. Onlara göre zaman, günün birinde bütün insanoğlunu helak edecektir. Örneğin; eski Arap şiirinin en büyük şairlerinden olan İmru'u'l-Kays (ö. HÖ 83/540 [?]), zaman kavramını ölümle ilişkilendirerek şunları söylemektedir:

82 | db

"بَيْنَمَا الْمَرْءُ شَهَابٌ ثَابِتٌ ضَرَبَ الدَّهْرُ سَنَاهُ فَحَمَدٌ"

"İnsan delici bir meteoriken, zaman onun parlaklığına vurmuş; (o da) sönüvermiştir."⁴⁹

Kardeşlerinin ardından nazmettiği mersiyeleriyle tanınan, *muḥadram* şairlerden el-Ḥansâ' (ö. 24/645), zamanın insanları öldürmesini, bir beytinde benzer şekilde konu edinmektedir. Ona göre zamanın kahrına uğrayan kişinin artık geri dönüşü yoktur:

"أَرَى الدَّهْرَ يَرْمِي مَا تَطْيِشُ وَلَيْسَ لِمَنْ قَدْ غَالَهُ الدَّهْرُ سِهَامُهُ مَرْجِعٌ"

"Zamanın ıskalamayan oklarını attığını görüyorum. Zamanın helak ettiği kişinin geri dönüşü yoktur."⁵⁰

4.1.2. Zamanın Felaketle İlişkilendirilmesi

Ölüm mefhumundakine benzer şekilde, zaman kavramı sıklıkla detaylandırılmamış felaketlerle veya musibetlerle ilişkilendirilmiştir. Malum olduğu üzere felaket yahut musibet tesmiyeleri, insanın başına gelen herhangi bir olumsuz durumu adlandırmak için kullanılabilmektedir. Dolayısıyla bu durum, klasik dönem şairlerinin başlarına

⁴⁸ Bk. Ebrar Ayyıldız, *Arap Dilinde Doğum ve Ölümle İlgili Deyimler* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 49-121.

⁴⁹ İmru'u'l-Kays, *Dîvânu İmri 'l-Kays*, 217.

⁵⁰ el-Ḥansâ', *Dîvânu 'l-Ḥansâ'*, haz. Ḥamdû Ṭammâs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1425/2004), 80.

gelen her türden olumsuzluğu zamana atfettiklerinin bariz bir göstergesidir. Örneğin; İslam öncesi Arap şairlerinden 'Adî b. Zeyd (ö. HÖ 22/600 [?]), aşağıdaki beytinde, zamanın sebep olduğu felaketlerin karşısında en güçlü materyallerin dahi çaresiz kalacağını anlatmak için şunları söylemektedir:

"وَحُطُوبُ الدَّهْرِ لَا يَبْقَى لَهَا وَلِمَا تَأْتِي بِهِ صُمُّ الْجِبَالِ"

*"Dağların sert kayaları dahi zamanın felaketlerinin ve beraberinde getirdiklerinin karşısında baki kalmaz."*⁵¹

İslam öncesinde ortaya atılan bu savlar, asırlar boyunca Arap şairleri tarafından tekrar edilmiştir. Örneğin; zındıklığıyla tanınan Abbâsî Dönemi şairi Sâlih b. 'Abdî'l-Quddûs (ö. 167/783 [?]), zamanın insanın tüm uğraşlarını zayi edeceğini aşağıdaki beytinde dile getirmektedir:

"الْمَرْءُ يَجْمَعُ وَالزَّمَانُ وَيَبْطُلُ يَرْقَعُ وَالْحَطُوبُ يُفْرَقُ تَمْرُقُ"

*"İnsan toplar, zaman dağdır. (İnsanlar) yamamaya, musibetler ise parçalamaya devam eder."*⁵²

4.2. İnsanın Zaman Karşısındaki Konumu

Kadim şairler zamandan bahsederken insanın zaman karşısındaki konumunu işlemeye de özen göstermişlerdir. Bu bağlamda şairlerin görüşleri, genel itibarıyla iki kısımda ele alınabilir: Bunlardan ilki, insanların zaman karşısındaki çaresizliğinin anlatılmasıdır. Bu ilk temayül, klasik Arap şiirindeki en yaygın eğilimdir. Nitekim mantık ve gelenek, insanın kaderinde yazılmış olandan asla kurtulmayacağını ve günün birinde muhakkak öleceğini, hastalanacağını, yoksullaşacağını yahut gücünü yitireceğini bildirmektedir. Bununla birlikte bazen şairlerin zamandan kaçtıklarını yahut zamana tahakküm ettiklerini iddia ettikleri de gözlemlenmektedir, ama bu durum hiç kuşkusuz sadece edebî bir söylem olarak değerlendirilebilir.

4.2.1. Zaman Karşısında Çaresizliğe Düşülmesi

İnsanın zaman karşısındaki çaresizliğini anlatan yahut bu kabul üzerine inşa edilen söylemler, klasik Arap şiirinde oldukça yaygındır. Bu görüş, kadim Yunan ve Latin bilgelerinin de sıklıkla dile getirdiği

⁵¹ 'Adî b. Zeyd, *Dîvânü 'Adî b. Zeyd el-'İbâdî*, thk. Muhammed Cebbâr el-Mu'aybid (Bağdat: Şeriketu Dâri'l-Cumhûriyye li'n-Neşr ve't-Tab', 1965), 82.

⁵² Abdullah b. Muflîh el-Makdisî, *el-Âdâbu's-şer'iyye*, haz. Şu'ayb el-Arna'ût - Ömer el-Kayyâm (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1419/1999), 3/534.

bir söylemdir. Örneğin; Horatius'a (ö. MÖ 65) yahut Ovidius'a (ö. MÖ 43) nispet edilen meşhur *tempus edax rerum* [*zaman her şeyi yok eder*] deyişi⁵³, kadim bilgelerin düşünce dünyasını yansıtmaya muktediridir. Kendi varlığının acizliğinin farkında olan insanoğlu, farklı çağ ve kültürlerde daima zamanın insanın üzerindeki tahakkümünü yahut insanın zaman karşısındaki çaresizliğini dile getirmiştir. Örneğin; İslam öncesi Arap şairlerinden Lebîd b. Rebi'a (ö. 40 veya 41/660 veya 661) bir beytinde, zamanın bütün insanlara yapacaklarının kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğinden bahsetmektedir:

"أَجْزَعُ مِمَّا أَحَدَتْ الدَّهْرُ بِالفَتَى وَأَيُّ كَرِيمٍ لَمْ تُصِبْهُ القَوَارِعُ"

"Zamanın bu yiğide yaptıklarından dolayı mı kederleniyorsun? Felaketler hangi asilzadeye isabet etmemiştir ki?"⁵⁴

Lebîd'in bu dizesi, insanın zaman karşısındaki çaresizliğinden ve zamanın etkisiyle gerçekleşen hadiselerle üzülmeye nafileliğinden bahsetmektedir. İslam'ın yayılmasının ardından, insanların zamana yükledikleri anlamlar da daha dinî bir perspektifle karşımıza çıkmaktadır. Bu kez zamanın etkisiyle kastedilen, yüce Allah'ın takdiridir. Dolayısıyla İslam sonrasındaki şiirlerde, insanın zaman karşısındaki çaresizliğinin anlatılmaya devam edilmesi şaşırtıcı değildir. Örneğin; Hz. Ali (r.a.) bir şiirinde, zamanın kaçınılması mümkün olmayan olumlu ve olumsuz tesirleri karşısında, sabır ve şükre sığınmayı âdet edindiğini anlatmaktadır:

"لَيْنٌ سَاءَ بِي دَهْرٌ لَقَدْ سَرَّ بِي دَهْرٌ وَإِنْ مَسَّنِي عُسْرٌ فَقَدْ مَسَّنِي يُسْرٌ"

"لِكُلِّ مِّنَ الأَيَّامِ عِنْدِي عَادَةٌ فَإِنْ سَاءَ بِي صَبْرٌ وَإِنْ سَرَّ بِي شُكْرٌ"

"Zaman (bir vechiyle) bana kötülük ederse, zaman (başka bir vechiyle de) beni sevindirir. Bana bir zorluk dokunursa, kolaylık da dokunur. Günlerin her biri için benim bir âdetim vardır: Bana kötülük ederse sabır, beni sevindirirse şükür."⁵⁵

4.2.2. Zamandan Kaçma veya Zamana Tahakküm

Klasik dönem şairleri bazen zamanın elinden kaçabildiklerinden yahut zamana bir şekilde tahakküm edebildiklerinden bahsetmektedir, ama bu durum genel itibarıyla felsefî bir görüş değildir. Şairlerin bu minvaldeki ifadelerini, daha ziyade retorik kapsamında değerlen-

⁵³ Jon R. Stone, *The Routledge Dictionary of Latin Quotations: The Illiterati's Guide to Latin Maxims, Mottoes, Proverbs, and Sayings* (New York - Londra: Routledge, 2005), 212.

⁵⁴ Lebîd b. Rebi'a, *Dîvânü Lebîd b. Rebi'a*, haz. Hännâ Naşr el-Hittî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1414/1993), 110.

⁵⁵ Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânü'l-İmâm 'Alî*, 87.

dirmek icap eder. Örneğin; Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Nuvâs (ö. 198/813 [?]), iki beytinde zamandan (*dehr*) yani kaderinden nasıl kaçtığını ve günlerin (*eyyâm*) kendisini bulabilecek bilgiye sahip olmadığını anlatmaktadır. Elbette bu ifadeler tamamıyla şiirsel bir güdüyle söylenmiş edebî söylemlerdir. Öyle ki İbnu'l-A'râbî, bu iki beyti sebebiyle Ebû Nuvâs'ı insanlar arasındaki en iyi şair olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ Burada dikkat çeken diğer bir husus, zaman ifadesinin bir isim tamlaması (*iğâfe*) içerisinde kullanılmış olmasıdır. Nitekim şair manzumesinde, *dehrî* yani "benim zamanım" ifadesini kullanmaktadır. Takdir edileceği gibi birisinin zamana sahip olması mümkün değildir. Dolayısıyla şairin burada kastettiği mana, tam anlamıyla "kader" yahut "insan hayatındaki talihsizlikler" şeklindedir. Söz konusu iki beyit aşağıda aktarılmaktadır:

"تَعَطَّيْتُ مِنْ دَهْرِي بِظِلِّ جَنَاحِهِ فَعَبْنِي تَرَى دَهْرِي، وَلَيْسَ يَرَانِ
فَلَوْ سُئِلَ الْأَيَّامُ مَا اسْمِي لَمَا دَرَّتْ وَأَيْنَ مَكَانِي مَا عَرَفَنَ مَكَانِي"

"Kaderimden (kaçıp) kanadının gölgesiyle örtündüm. Gözüm kaderimi görüyor, ama o beni görmüyor. Günlere benim adım sorulacak olursa haberi yoktur, yerim (sorulursa da) bilmez."⁵⁷

db | 85

Abbâsî Dönemi şairlerinden el-Mutenebbî (ö. 354/965), aşağıdaki beytinde, kasidelerinin râvîsi olarak bizzat zamanı göstermektedir. Buradaki anlam temelde basittir: Şair kasidelerinin asırlar boyunca dilden dile dolaşacağını anlatmak istemektedir. Ne var ki daha dikkatli bir bakışta, şairin zamanı kendisine tabi olan bir râvî kimliğiyle sunmasının, herkesi kendine tabi kılan zamanı nasıl tahakkümü altına aldığını anlatma arzusundan ileri geldiği fark edilmektedir. Söz konusu kaside şu şekildedir:

"وَمَا الدَّهْرُ إِلَّا مِنْ رُوَاةٍ قَصَائِدِي إِذَا قُلْتُ شِعْرًا أَصْبَحَ الدَّهْرُ مُنْبِئًا"

"Zaman ancak benim kasidelerimin râvîlerindedir. Ben bir şiir söylesem, zaman da onun seslendiricisi olur."⁵⁸

⁵⁶ Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî (Gize: Dâru Hecr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 1419/1998), 14/68.

⁵⁷ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/68.

⁵⁸ el-Mutenebbî, *Dîvânu'l-Mutenebbî* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1403/1973), 373.

4.3. Zamanın Mahiyeti

Klasik Arap şiirindeki en ilginç noktaların başında, hiç kuşkusuz şairlerin zamanın mahiyeti hakkındaki görüşleri gelmektedir. Nitekim bunlardan bazılarının, Orta Çağda nazmedilmiş olmalarına karşın, oldukça belirgin bir felsefi düşüncenin ürünü olduklarını anlamak mümkündür. Örneğin; zamanın göreceliliğinin anlatıldığı dizeler, bir bakıma akla Einstein'ın teorilerini getirmektedir. Ayrıca şairler bu bağlamda genellikle, zamanın çift tabiatlı olması, zamanın fani yahut ebedî olması, zamanın geçiciliği, zamanın kaderle ilişkisi yahut zamanın öngörülemezliği gibi çeşitli konuları işlemişlerdir.

4.3.1. Zamanın Çift Tabiatlılığı

Kadim şairlerin şiirlerindeki zamanla ilgili en yaygın görüş, onun çift tabiatlı olduğu yönündedir. Diğer bir deyişle eski şairler, zamanın kendilerine hem hayır hem de şer getireceğine inanmışlardır. Dolayısıyla insanoğlu kendisini zamanın her iki yönüyle karşılaşmaya da hazırlamalıdır. Abbâsî Dönemi'nin meşhur şairlerinden Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84), zaman kendisine nasıl davranırsa, ona karşı öyle davranacağını belirterek şunları söylemektedir:

"وَمَا كُنْتُ إِلَّا كَالزَّمَانِ إِذَا صَحَا   صَحَوْتُ وَإِنْ مَاقَ الزَّمَانُ أُمُوقُ"

*"Ben ancak zamana benzerim. Ayıkça ben de ayık olurum, ahmakça hareket ederse ben de ahmakça davranırım."*⁵⁹

Abbâsî devrinin en meşhur şairlerinden olan Ebû'l-'Atâhiye (ö. 210/825 [?]), hem zamanın tek tabiatlı olmadığını hem de bu durumun insanoğluna nasıl tesir ettiğini, aşağıdaki dizeleriyle dile getirmektedir:

"وَمَا الدَّهْرُ يَوْمًا وَاحِدًا فِي اخْتِلَافِهِ   وَمَا كُلُّ أَيَّامِ الْفَتَى بِسَوَاءٍ"

"وَمَا هُوَ إِلَّا يَوْمٌ بُؤْسٌ وَشِدَّةٌ   وَيَوْمٌ سُرُورٌ مَرَّةً وَرَحَاءٌ"

⁵⁹ Ebû Osman 'Amr b. Baħr el-Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1417/1998), 2/259.

“Zaman ihtilafında tek bir gün değildir. Delikanlının her günü de (bir-birine) denk değildir. Kimi gün dert ve zorluk kimi günse mutluluk ve rahatlık (vardır).”⁶⁰

Bu bağlamda son olarak zamanın çift tabiatlı olduğunun en güzel beyanlarından bazılarına, Hz. Ali'nin (r.a.) divanında tesadüf edildiği belirtilmelidir. Elbette Hz. Ali'nin (r.a.) burada zamana yüklediği anlam, “Allah'ın takdiri” şeklindedir. Aşağıdaki iki beytinde, zamanın iki halinin bulunduğunu açıkça ifade etmektedir:

"عَجَبًا لِلزَّمَانِ فِي حَالَتِهِ   وَبَلَاءٌ ذَهَبَتْ مِنْهُ إِلَيْهِ
رُبَّ يَوْمٍ بَكَيتُ مِنْهُ فَلَمَّا   صُرْتُ فِي غَيْرِهِ بَكَيتُ عَلَيْهِ"

“İki halinde (bulunan) zamana ve onun (aracılığıyla) itildiğim belaya şaşarım. Nice gün vardır ki ondan ötürü ağlamışumdur. Ondan başka bir (güne) eriştiğimde ise, (bu kez de ardımda bıraktığım güne) ağlamışumdur.”⁶¹

db | 87

4.3.2. Zamanın Faniliği, Sonsuzluğu veya Akışkanlığı

Zamanın sonluluğu veya sonsuzluğu konusunda, diğer bir deyişle zamanın fani yahut ebedî olması hususunda, şairlerin görüş ayrılığına düştüğü düşünülebilir. Modern bilimin bizlere sağladığı olanaklarla dahi zamanın başlangıcının yahut sonunun objektif şekilde tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Keza zamanın akıp akmadığı veya hangi yönde aktığı da fiziğin tartışmalı meselelerindedir.⁶² Mamafih bu konuda bazı teoriler tarih boyunca tartışılmalıdır. Kadim Arap şairleri de dizelerinde bu hususu gündeme taşımışlardır. Örneğin; hikmetli şiiirleriyle tanınan, İslam öncesinin meşhur şairi Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609 [?]), bir beytinde zamanın fani olmadığını şu şekilde dile getirmektedir:

"بَدَا لِي أَنَّ النَّاسَ تَفْنَى نَفْسُهُمْ   وَأَمْوَالُهُمْ وَلَا أَرَى الدَّهْرَ فَانِيًا"

⁶⁰ Ebû'l-'Atâhiye, *Divânu Ebî'l-'Atâhiye* (Beirut: Dâru Beyrût li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1406/1986), 12.

⁶¹ Ali b. Ebî Tâlib, *Divânu'l-İmâm 'Alî*, 211.

⁶² Bk. Brian Greene, *The Fabric of the Cosmos: Space, Time, and the Texture of Reality* (New York: Knopf, 2004), 12-13.

*"Bana öyle görünüyor ki, insanların ruhları ve malları yok oluyor. Zamanınsa fani olmadığını görüyorum."*⁶³

Zamanın akışkanlığı, diğer bir deyişle zamanın akıp akmadığı, büyük bir tartışma konusudur. el-Mutenebbî'nin aşağıdaki dizesi, onun zamanın aktığını düşündüğüne yorulabilir. Nitekim zamana "yaşlılık", hatta daha doğru bir tercümeyle "kocamışlık" nispet etmesi, zamanın değişken olduğunu düşündüğüne yorulabilir. Şair bu hususta şunları söylemektedir:

أتى الزمان بنوه في شبيبهته   فسرهم وأتيناها على الهرم

*"(Geçmiş kuşaklar) zamana henüz gençliğindeyken (denk) gelmiş, (zaman da) onları mesut etmiştir. Ancak biz zamana yaşlılığında (denk) geldik."*⁶⁴

el-Mutenebbî'nin bu söylemi, takriben kendisinden altı asır sonra doğacak olan İngiliz filozofu Francis Bacon'ın (ö. 1626) meşhur *antiquitas sæculi juvenus mundi* [*antik zamanlar dünyanın gençliği*] deyişini⁶⁵ akla getirmektedir.

Eski şairler tarafından, zamanın sabit bir kuvvet olarak telakki edildiğini düşünmek mümkündür. Bunun delillerinden birisi, Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) aşağıdaki dizesinde aranabilir. Nitekim şair burada, bir teşbih bağlamında zamanın yere serilmesinden bahsetmektedir. Elbette burada büyük bir mübalağa söz konusudur. Nitekim şair şiirinde, kendi başına gelen felaketlerin, sarsılmaz kabul edilen zamanı dahi yıkabilecek kuvvette olduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla zamanı yıkılmaz bir güç kabul ettiği düşünülebilir.

"تروخ علينا كل يوم وتغتدي   خطوط كأن الدهر منهجٌ يصرع"

*"Felaketler bizi her gün sabah akşam ziyaret ediyor. (Öyle ki) sanki zaman dahi onlar tarafından yere serilmiş gibidir."*⁶⁶

⁶³ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Şerhu Dîvâni Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, haz. Hâmdü Tammâs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1426/2005), 76.

⁶⁴ Yusuf el-Bedî'î, *eş-Şubhu'l-munbî 'an hayşiyeti'l-Mutenebbî*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.), 448.

⁶⁵ Stone, *The Routledge Dictionary of Latin Quotations*, 9.

⁶⁶ Abdurrahman b. 'Abdî'l-lah b. Ahmed b. Dirhem, *Nuzhetu'l-ebşâr bi-ıarâ'ifi'l-aḥbâr ve'l-eş'âr* (Şam: Menşürâtu'l-Mektebi'l-İslâmî, ts.), 2/50.

4.3.3. Zamanın Kaderle İlişkisi

Daha önce temas ettiğimiz üzere, eski Arap şairleri zamanı kaderle ilişkilendirmekte, hatta ikisini tek bir olgu olarak görmektedir. Bu duruma sayısız misal getirmek mümkündür. Bunlar arasında, İslam öncesi şairlerinden Lebîd b. Rebî'a'nın aşağıdaki beyitleri, hikmetli yapısıyla ön plana çıkmaktadır. Şairin zamanı mukadderat mesabesinde gördüğü, bu dizelerinden açıkça anlaşılmaktadır:

"فَلَا جَزَعُ إِنْ فَرَّقَ الدَّهْرُ بَيْنَنَا
وَكُلُّ فَتَى يَوْمًا بِهِ الدَّهْرُ فَاجِعٌ

فَلَا أَنَا يَا تَيْبِي طَرِيفٌ بِفَرَحَةٍ
وَلَا أَنَا مِمَّا أَخَذَتْ الدَّهْرُ جَزَعُ

"Zaman bizi ayırmış olsa da kedere mahal yok. Günün birinde zaman her yiğide acı verecektir. (Hayatı öyle tecrübe ettim ki), yeni (kazanımlar) artık bana mutluluk vermiyor. Zamanın yaptıklarından da korkmuyorum."⁶⁷

İslam sonrasında, zaman mefhumunun kader manasında kullanılmaya devam ettiği gözlemlenmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi, Hz. Ali'nin (r.a.) hem zamandan hem de *levh-i mahfûz*dan aynı beyitte bahsettiği bir dizesidir. İslam'ın bu büyük kahramanına göre, insanoğlu zaman karşısında sabırlı olmalıdır. Çünkü gerçekleşen her şey, Allah'ın *levh-i mahfûz*da yazdıkları mucibince olmaktadır:

"إِصْبِرْ عَلَى الدَّهْرِ لَا تَغْضَبْ عَلَى أَحَدٍ
فَلَا تَرَى غَيْرَ مَا فِي الدَّهْرِ مَخْطُوطٌ

"Zamana karşı sabırlı ol! Hiç kimseye öfkelenme! (Çünkü) *levh(-i mahfûz)*da yazılmış olandan başkasını görmezsin."⁶⁸

4.3.4. Zamanın Göreceliliği

Zamanla ilgi kadim şiirlerdeki en ilginç noktalardan birisi, zamanın göreceliliğinden bahsedilen bazı beyitlere tesadüf edilmesidir. Malum olduğu üzere, günümüzde zamanın göreceliliğinden bahsedildiğinde, akla ilk önce Einstein'ın teorileri gelmektedir. Esasen çoğu insan, bizzat kendi tecrübelerinden hareketle, zamanın kimi durumlarda daha farklı aktığını hissetmiştir. Mamafih bu durum, fiziksel bir

⁶⁷ Lebîd b. Rebî'a, *Dîvânu Lebîd b. Rebî'a*, 110.

⁶⁸ Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânu 'l-İmâm 'Alî*, 119.

hadiseden ziyade, psikolojik bir algıdan ibarettir. İnsan zihni, mutlu bir haldeyken zamanın geçişini hızlı algılamakta darlık zamanında birkaç dakikayı bir saatmişçesine duyumsayabilir. Eski Arap şairlerinin zamanın göreceliliğinden bahsetmeleri, genelde bu minvaldedir. Örneğin; bu bağlamda Emevî Dönemi şairlerinden Ebû Şahr el-Huzelî'nin (ö. 80/700) aşağıdaki şiiri zikredilebilir:

"عَجِبْتُ لِسَعِي الدَّهْرِ بَيْنِي وَبَيْنَهَا
فَلَمَّا انْقَضَى مَا بَيْنَنَا سَكَنَ الدَّهْرُ"

"Zamanın benimle onun arasındaki akışına hayret ettim. Aramızdaki (ilişki) sona erdiğinde, zaman da sakince durdu."⁶⁹

4.3.5. Zamanın Geçiciliği

Bilge şairler, zamanın ne kadar hızlı aktığını, ömrün kısalığını yahut dünyanın geçiciliğini sıklıkla konu edinmektedirler. Bu durum, esasen zamanın mahiyetinden ziyade, insanoğlunun zamanı algılama biçimiyle alakalıdır. Zamanın geçiciliğinin anlatıldığı dizeler, diğer kadim milletlerin büyük şairlerinin de ilgisini çekmişe benzemektedir. Örneğin; Ovidius'un meşhur *dum loquor, hora fugit* [ben konuşurken zaman kaçıyor] sözü⁷⁰ bu minvaldedir. Arap şairleri de zamanın ne kadar hızlı aktığının bilincindedir. Bu bağlamda, Abbâsî Dönemi'nin en meşhur filozof şairlerinden olan Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057), zamanın geçiciliğinden bahsederek şunları söylemektedir:

"ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ هِيَ الدَّهْرُ كُلُّهُ
وَمَا هِيَ غَيْرُ الْيَوْمِ وَالْيَوْمِ وَالْعَدِ"

"Zamanın tamamı üç gündür: Bunlar, dün, bugün ve yarından başkası değildir."⁷¹

4.3.6. Zamanın Öngörülemezliği veya Aldatıcılığı

Kadim şairlerin genel itibarıyla ittifak ettiği bir husus, zamanın öngörülemezliği veya aldatıcılığıdır. Buradaki aldatıcılıktan maksat, insanoğlunun dünyada tecrübe ettiği sınırlı zamanın, bir illüzyondan ibaret olduğu varsayımına dayanmaktadır. İnsan, nefsinin verdiği heyecanla kendisine ayrılan sınırlı zamanı hedonistçe tecrübe etmeyi arzular, ama dünya yaşamının ona sunduğu bu parıltılı günler, kısa

⁶⁹ Muhammed b. Aydemir el-Musta'şimî, *ed-Durru'l-ferîd ve beytu'l-kaşid*, thk. Kâmil Süleyman el-Cebûrî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1436/2015), 7/172.

⁷⁰ Stone, *The Routledge Dictionary of Latin Quotations*, 24.

⁷¹ Ahmed Kabbîş, *Mu'cemu'l-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şî'ri'l-'Arabî*, (b.y.: Dâru'r-Reşid, 1405/1985), 160.

sürede son bulacak bir aldatmacadan ibarettir. Zamanın tüm canlılara dayattığı ölüm, kurtulmak için feryat edenleri dikkate almadan, her varlığa ilişecektir. İslam öncesinin meşhur *mu'allaka* şairlerinden olan 'Antera b. Şeddâd (ö. 614 [?]), aşağıdaki iki beytinde zamanın aldatıcılığından bahsetmektedir:

أَعَاتِبُ دَهْرًا لَا يَلِينُ لِعَاتِبٍ وَأَطْلُبُ أَمْنًا مِنْ ضُرُوفِ النُّوَابِ

وَتَوَعِدُنِي الْأَيَّامُ وَعِدَاءُ تَعْرِيٍّ وَأَعْلَمُ حَقًّا أَنَّهُ وَعْدُ كَاذِبٍ

"Zamana serzeniş ediyorum. O, serzeniş edene hiç yumuşak davranmamıştır. Belalardan, musibetlerden aman dilerim. Günler bana bir vaatte bulunurken beni aldatır. Ben bunun gerçekten yalan bir vaat olduğunu biliyorum."⁷²

Zamanın insanın başına neler getireceğini öngörmek mümkün değildir. Zengin fakirleşir, fakir zenginleşir; sağlıklı hastalanır, hasta iyileşir. Bir zaman gönenç halini tecrübe eden insan, bir zaman darlığı da deneyimler. Dolayısıyla zaman mefhumu, çoğu şair tarafından, insanlara ihanet eden, öngörülemez bir varlık olarak nitelendirilmiştir. İslam sonrasında zaman kavramı ihanetle itham edildiğinde, zamanın ihaneti ifadesi ile insanın başına gelen imtihanların kastedildiği anlaşılmalıdır. Örneğin; bu bağlamda Hz. Ali (r.a.) şunları söylemektedir:

هِيَ حَالَانِ شِدَّةٌ وَرَخَاءٌ وَسَجَالَانِ نِعْمَةٌ وَبَلَاءٌ

وَالْفَقَى الْحَاذِقُ الْأَرِيْبُ إِذَا مَا خَانَهُ الدَّهْرُ لَمْ يَخُنْهُ عَزَاءٌ

"(Bu dünya) iki halden (ibarettir): zorluk ve rahatlık. İki dolu kovadır: nimet ve bela. Maharetli ve akıllı gence zaman ihanet etse dahi sabır ihanet etmez."⁷³

Sonuç

Modern bilimin tüm olanaklarına rağmen, günümüzde hâlâ tam manasıyla mahiyetini anlamlandıramadığımız zaman olgusu, klasik Arap şiirinde hayli yaygın şekilde kullanılan bir motif olarak karşımı-

⁷² 'Antera b. Şeddâd, *Şerhu Dîvânî 'Antera*, haz. el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî - Mecîd Tîrâd (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1412/1993), 35.

⁷³ Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvânu'l-İmâm 'Alî*, 8.

za çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında mezkûr olgu, muhtelif yönle-riyle tetkik edilmiştir. İlk bölümde, kadim Arap kültüründeki zaman algısının kökenine ilişkin üç hipotezin ortaya atılabileceği sonucuna ulaşılmıştır: İlk hipotez, Arap kültüründeki zaman algısının hiçbir harici tesire maruz kalmadan, müstakil olarak gelişim göstermiş ola-bileceğidir. İkinci hipotez, Arap kültüründeki zaman algısının komşu ülkelerin veya kadim medeniyetlerin etkisiyle gelişim göstermiş ol-duğudur. Üçüncü hipotez ise, Arap kültüründeki zaman algısının, söz konusu coğrafyadaki en yakın ortak atanın veya toplumun algısını yansıttığı yönündedir. Yaptığımız araştırma neticesinde ortaya çıkan bulgulara göre, son iki hipotezin daha olası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk hipotez, Mezopotamya halklarının sıkı bir kültür alışverişi içerisinde oldukları bilindiğinden, zayıf bir olasılık olarak değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, eski Arapların zaman mefhumunu kader yahut uluhiyetle ilişkilendirmeleri konu edilmiştir. Bu bağlamda, İslam öncesi Arapların hayat felsefesi haline getirdikleri materyalizm yahut *dehriyye* anlayışının, kadim Arap şiirine neden ve nasıl aksettirildiği araştırılmıştır. Erken dönem Arap şiirlerinde, putperestlik yahut pagan kültürünün etkisinden ziyade, *dehriyye* görüşünün izlerine tesadüf edildiği bulgulanmıştır. Kadim şiirdeki bu yaygın temayül, eski Arapların yalnızca beş duyularıyla algılayabildikleri varlıklara inanma arzularıyla ilişkilendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, klasik Arap şiirinde “zaman” manasında kullanılan yaygın kelimelerin mahiyetleri ve etimolojileri ele alınmıştır. Bu bağlamda, en sık rastlanan *dehr* kelimesinin, etimolojik açıdan Arapça kökenli bir sözcük olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte diğer Sâmî dillerindeki bazı benzerlikler de tetkik edilmiştir. Öte yandan eski Arapların bu olguya yükledikleri “kader” yahut “kozmo- lojik güç” manasının, eski Pers inanışlarından etkilenmiş olabileceği bulgulanmış, ama bu hususun hâlâ tartışmalı bir konu olduğu belirtilmiştir. Ardından *zeman/zemân* kelimesi etimolojik açıdan incelenmiş ve bu hususta üç hipotezin oluşturulabileceği sonucuna ulaşılmıştır: İlk hipotez, Arapçadaki *zemân* sözcüğünün eski Pers dilinden ödünç alındığı yönündedir. İkinci hipotez, *zemân* sözcüğünün aslen Akadca bir kelime olduğu ve Asurca üzerinden Pers diline geçtiği yönündedir. Üçüncü hipotez ise, bu kelimenin Asıl Sâmicede zaten mevcut olduğu minvalindedir. Netice itibarıyla, bu kelimenin Akadcadan alınmış olabileceği ihtimalinin daha olası olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bölümde ele alınan *eyyâm* ve *leyâl* kavramlarının ise, Asıl Sâmiceden Arapçaya miras kalmış olabileceği öne sürülmüş-

tür. Öte yandan günlerin kınanması âdetine (*zemmü'd-dehr*) ilişkin ilk yazılı kayıtların, farklı milletlere ait olduğu bulgulanmıştır. Dolayısıyla bu geleneğin Araplara başka milletlerden geçmiş olabileceği belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde, klasik Arap şiirinde zamanın nasıl ele alındığı konu edilmiştir. Bu bağlamda, zamanın hem iyicil hem de kötücül kavramlarla ilişkilendirildiği bulgulanmış, ama şairlerin daha ziyade zamanı ölüm, ayrılık yahut felaket gibi kötücül kavramlarla ilişkilendirme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Daha sonra insanın zaman karşısında nasıl konumlandırıldığı araştırılmış ve genellikle onun zaman karşısındaki çaresizliğinin, zamandan kaçmasının veya zamana tahakküm etmesinin konu edildiği gözlemlenmiştir. Mütعا-kiben klasik şiirde zamanın mahiyetinin nasıl görüldüğü tetkik edilmiştir. Şairlerin bu bağlamda genellikle, zamanın çift tabiatlılığını, sonluluğunu-sonsuzluğunu, akışkanlığını, kaderle ilişkisini, göreceliğini, geçiciliğini yahut aldatıcılığını konu edindiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- 'Adî b. Zeyd. *Dîvânu 'Adî b. Zeyd el-'İbâdî*. thk. Muhammed Cebbâr el-Mu'aybid. Bağdat: Şeriketu Dâri'l-Cumhûriyye li'n-Neşr ve't-Tab', 1965.
- Ali b. Ebî Tâlib. *Dîvânu'l-İmâm 'Alî*. şrh. Na'im Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts..
- Alicı, Mehmet. "Zendig-Dehr İlişkisi: Kureyşli Zındıkların Zaman ve Ahiret Algısı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 801-823.
- Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- 'Antera b. Şeddâd. *Şerhu Dîvâni 'Antera*. haz. el-Haţîb et-Tebrîzî - Mecîd Tîrâd. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1412/1993.
- Ayyıldız, Ebrar. *Arap Dilinde Doğum ve Ölümle İlgili Deyimler*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- el-Bedî'î, Yusuf. *eş-Şubhu'l-munbî 'an hayşiyeti'l-Mutenebbî*. thk. Mustafa es-Sekkhâ vd.. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts..
- Beeston, A. F. L. vd., *Sabaic Dictionary*. Louvain-la-Neuve: University of Sanaa, 1982.
- el-Câhîz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 7. Basım, 1417/1998.
- Çil, Ayşe Ünal. "Kur'an'da Zaman Kavramı". *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 335-364.
- Coşan, Kadri Ziyaettin. "Kur'an-ı Kerim'in Zamana Bakışını Yansıtan Bazı Temel Kavramlar ve Yaşam Arasındaki Anlam İlişkileri". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 36-53.
- Döner, Ertuğrul. "Bazı Kültürlerde ve Dinlerde Zaman". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 227-247.
- Duraković, Esad. *The Poetics of Ancient and Classical Arabic Literature: Orientalology*. çev. Amila Karahasanović. Oxon-New York: Routledge, 2015.
- Ebû'l-'Atâhiye. *Dîvânu Ebî'l-'Atâhiye*. Beyrut: Dâru Beyrût li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1406/1986.
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Şaîhu Muslim*. thk. Râ'id b. Sabrî İbn Ebî 'Alfe. Riyad: Dâru'l-Haçdâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 1436/2015.
- Fabry, Heinz-Josef – Gzella, Holger (ed.). *Theological Dictionary of the Old Testament*. 15 Cilt. çev. B. Eerdmans Publishing Co.. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2018.

- Gelb, Ignace J. vd. (ed.). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*. 21 Cilt. Chicago: The Oriental Institute, 4. Basım, 1998.
- Goodman, L. E.. "Time in Islam". *Religion and Time*. ed. Anindita Niyogi Balslev – J. N. Mohanty. 138-162. Leiden: E. J. Brill, 1993.
- Greene, Brian. *The Fabric of the Cosmos: Space, Time, and the Texture of Reality*. New York: Knopf, 2004.
- el-Ḥansâ'. *Divânu'l-Ḥansâ'*. haz. Ḥamdû Ṭammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1425/2004.
- Hansen, William F.. *Handbook of Classical Mythology*. Santa Barbara - Denver - Oxford: ABC-CLIO, 2004.
- İbn Dirhem, Abdurrahman b. 'Abdi'l-lah b. Ahmed. *Nuzhetu'l-ebşâr bi-tarâ'ifi'l-ahbâr ve'l-eş'âr*. Şam: Menşûrâtü'l-Mektebi'l-İslâmî, ts..
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî. 21 Cilt. Gize: Dâru Heer li't-Ṭabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- İbrahim, Nevâl Mustafa Ahmed. *el-Leyl fi's-şi'ri'l-câhili*. b.y.: Dâru'l-Yâzûrî, 1417/1997.
- İmru'u'l-Kays. *Divânu İmri'i'l-Kays*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 4. Basım, ts..
- Ḳabbiş, Ahmed. *Mu'cemu'l-hikem ve'l-emsâl fi's-şi'ri'l-'Arabî*. b.y.: Dâru'r-Reşid, 3. Basım, 1405/1985.
- Karahan, Abdullah. "Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 463-518.
- König, Eduard. *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Leipzig: Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung, 1910.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kur'an-ı Kerim*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Kutsal Kitap: Yeni Dünya Çevirisi*. Wallkill: Watchtower Bible and Tract Society of New York, 2017.
- Lane, Edward William. *An Arabic-English Lexicon: Derived from the Best and the Most Copious Eastern Sources*. 8 Cilt. Edinburg: Williams and Norgate, 1867.
- Lebîd b. Rebî'a. *Divânu Lebîd b. Rebî'a*. haz. Ḥannâ Naşr el-Ḥittî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1414/1993.
- Leslau, Wolf. *Comparative Dictionary of Ge'ez*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1991.
- Leslau, Wolf. *Concise Amharic Dictionary: Amharic-English: English-Amharic*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1976.
- Macey, Samuel L.. "Indo-Iranian Gods of Time". *Encyclopedia of Time*. ed. Samuel L. Macey. 291-293. New York - Londra: Routledge, 2010.
- el-Maḳḳisî, Abdullah b. Muflih. *el-Âdâbu's-şer'iyye*. haz. Şu'ayb el-Arna'ût - Ömer el-Ḳayyâm. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1419/1999.
- Mattingly, Gerald L.. "Zurvan". *Encyclopedia of Time, Science, Philosophy, Theology, & Culture*. ed. James Bix. 1460-1461. California: SAGE Publications, 2009.
- el-Musta'simî, Muhammed b. Aydemir. *ed-Durru'l-ferîd ve beytu'l-kaşid*. thk. Kâmil Süleyman el-Cebûrî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1436/2015.
- el-Mutenebbî. *Divânu'l-Mutenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1403/1973.
- Orel, Vladimir E. - Stolbova, Olga V.. *Hamito-Semitic Etymological Dictionary: Materials for a Reconstruction*. Leiden – New York – Köln: Brill, 1995.
- Rudgley, Richard. *The Lost Civilizations of the Stone Age*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- Samuels, Charlie. *Ancient Science: Prehistory – A.D. 500*. New York: Gareth Stevens Publishing, 2011.
- Schrameier, W. L.. *Ueber den Fatalismus der vorislamischen Araber*. Bonn: Universitäts-Buchdruckerei von C. Georgi, 1881.
- Stone, Jon R.. *The Routledge Dictionary of Latin Quotations: The Illiterati's Guide to Latin Maxims, Mottoes, Proverbs, and Sayings*. New York - Londra: Routledge, 2005.

- Stoyanov, Yuri. *The Other God: Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy*. New Haven - Londra: Yale University Press, 2000.
- Tamer, Georges. *Zeit und Gott: Hellenistische Zeitvorstellungen in der altarabischen Dichtung und im Koran*. Berlin - New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Taylor, Richard A.. *The Peshitta of Daniel*. Leiden-New York-Köln: E. J. Brill, 1994.
- Viguiet, Pierre François. *A Pocket Dictionary of the English, Armenian and Turkish Languages*. 3 Cilt. Venedik: The Press of the Armenian College of S. Lazarus, 1843.
- Watt, W. Montgomery. "Dahr". *The Encyclopaedia of Islam*. ed. B. Lewis vd.. 2/94-95. Leiden: E. J. Brill, 1991.
- Wehr, Hans. *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 5. Basım, 1985.
- Young, Ian – Rezetko, Robert. *Linguistic Dating of Biblical Texts: An Introduction to Approaches and Problems*. 2 Cilt. Londra – New York: Routledge, 2014. 1/301.
- Zuheyr b. Ebî Sulmâ. *Şerhu Dîvânî Zuheyır b. Ebî Sulmâ*. haz. Hâmdû Tammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1426/2005.

The Time Phenomenon and Its Origin in Classical Arabic Poetry

Esat AYYILDIZ*

Extended Abstract

The phenomenon of time, which we still cannot completely understand its nature today despite all the opportunities provided by modern science, appears as a widely used motif in classical Arabic poetry. In this study, the aforementioned phenomenon has been examined in various aspects. The first chapter concludes that only three hypotheses can be put forward regarding the origin of the perception of time in ancient Arab culture. The first hypothesis is that the perception of time in Arab culture may have developed independently, without any external influences. The second hypothesis is that the perception of time in Arab culture developed under the influence of contiguous countries or ancient civilizations. The third hypothesis is that the perception of time in Arab culture reflects the perception of the region's most recent common ancestor or society. According to the historical and archaeological findings, it was concluded that the last two hypotheses are more likely. The first hypothesis was evaluated as a weak possibility because it is known that the Mesopotamian peoples had a close cultural exchange.

The second chapter discusses how the ancient Arabs related the concept of time with destiny or divinity. In this context, it has been researched why or how the idea of materialism or *dahriyya*, which the pre-Islamic Arabs adopted as a philosophy of life, was reflected in ancient Arabic poetry. It has been found that the influence of the idea of *dahriyya*, rather than the influence of idolatry or pagan culture, was dominant in early Arabic poetry. This widespread tendency in ancient poetry has been associated with the desire of the ancient Arabs to believe in concepts that they could only perceive with their five senses.

In the third chapter, common words used in the meaning of "time" in classical Arabic poetry are discussed in terms of etymology. In addition, the importance attributed to these words was examined. In this context, it has been concluded that the phrase *dahr*, the most common word in the meaning of "time" in ancient poetry, maybe of Arabic origin. However, some similarities in other Semitic languages have also been examined. On the other hand, it has been found that the ancient Arabs' ascribing the meaning of "destiny" or "cosmological power" to this phenomenon may have been influenced by ancient Persian beliefs. However, it has been noted that this is still a controversial issue. Then, the word *zaman/zamān* was examined etymologically and it was concluded that three hypotheses could be put forward in this regard. The first hypothesis is that the Arabic word *zamān* was borrowed from the ancient Persian language. The second hypothesis is that the word *zamān* was originally an Akkadian word, and it was borrowed from the Assyrian

* Assoc. Prof., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of Arabic Language and Literature, Kars, Turkey, esatayildiz@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8067-7780>.

language by the Persian language. The third hypothesis is that this word was already present in the Proto-Semitic language. Consequently, it is concluded that it is more likely that this word may have been borrowed from Akkadian. It has been suggested that the phrase *ayyām* and *layāl*, which are discussed in this chapter, may have passed from the Proto-Semitic language to Arabic. On the other hand, it has been found that the first written records of the custom of condemning the days (*dhamm al-dahr*) belong to non-Arab nations. Therefore, it is stated that this tradition may have entered the Arab culture with the influence of foreign nations.

The fourth chapter discusses how time was handled in classical Arabic poetry. In this context, it has been found that time was associated with both benevolent and malicious concepts. But it has been understood that the ancient poets generally tend to associate time with negative images such as death, separation, or disaster. Later, it was investigated how humanity is positioned against time in classical Arabic poetry. Ancient Arab poets generally described people's desperation in the face of time in their poems. On the other hand, it is possible to see some exceptional verses in which poets exaggeratedly claim that they have escaped from the destructiveness of time. In some verses, the poets claimed they subordinated the time to themselves. Of course, such verses do not have a philosophical dimension and are merely literary expressions. Subsequently, it has been examined how the nature of time is seen in classical poetry. In this context, it has been concluded that ancient poets generally mentioned the duality of time, its eternity, its relationship with destiny, its relativity, its transience, or its deception.

Keywords: Arabic Language and Literature, Ancient Arabic Poetry, Dahr, Ayyām.

